

1903-1936 DÖNEMİNDE İTİSİN İŞÇİ VE SENDİKA TARİHİ
ARAŞTIRMALARINDA KAYNAK VE DOKÜMANEASYON SORUNU

Mesut GÜLEZ^x

1903 ve 1936, genel olarak Türkiye toplumsal tarihi ve özel olarak da işçi ve sendika tarihi açısından son derece önemli iki tarihi singeler.

İlki, uzun bir baskı dönemi ardından, daha sonra varlığı yadsınmadıkça, "işçi sorunu"nun tüm yönleriyle resmi gündeme ilk kez girdiği, hatta bunlarla da kalmayıp belli ölçüde kamuoyunda yankılandığı bir tarihtir. İşçi sorununa resmi yaklaşım yönünden günümüzdekine benzer yada daha doğru bir deyişle, varlığına günümüzde de sürdüren kimi görüşler, bu tarihten başlayarak toplum gündemindeki yerini almıştır.

1903, İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal koşulların bir sonucu ve kendine özgüllüğü sonucu, işçi sorununun örgütlenmesi ve çözümlenmesi yönünde yanısıra, İtaliya'daki evrimden farklı biçimde, hukukun da gündeme gelmesi ve düzenlendiği bir tarihtir. Daha açık bir anlatımla, işçilerin ücret, günlük çalışma süresi, çocukların çalıştırılması gibi en ivedi konularda hiçbir özel yasal düzenleme yapılmamışken ve bu alanlarda, temel amacı başka türden ilişkileri düzenlemek olan kimi genel yasalarda dağınık ve ilkel kurallara rastlanırken, İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik koşulların gereği olarak, 1936'ya gelene değin yürürlükte kalacak ilk "özel" yasal düzenleme 1903/1909'da yapılmıştır. Gerçekten, bireysel iş ilişkileri hukukunun hiçbir ivedi sorunla ilişkin doğrudan ve özel bir hukuk kuralına rastlanmasın, toplu iş ilişkileri alanına giren sendika, grev ve işçi-işveren arasındaki çıkar uyuşmazlıklarının barışçı yollardan çözülmesi gibi konu-

larda ilk doğrudan ve özel nitelikli yasal düzenlemeye gidilmiş, gidilmek zorunda kalmıştır.

1936 ise, tek parti teneline dayanan otoriter siyaset bağlam ile devletçiliğin bir iktisat siyaseti olarak benimsendiği yılların ekonomik bağlamını tüm öğeleriyle ve en çarpıcı biçimde işçi-işveren ilişkilerine yansıtan ilk genel ve ayrıntılı iş yasasının kabul edildiği tarihtir. Gerçekten 3003 sayılı İş Yasası, bir yandan bireysel iş ilişkileri alanında yaptığı sözleşme özgürlüğünü işçi yararına sınırlandırıcı taban düzenleme ile devleti "koruyucu ve düzenleyici aktör" konumuna sokarken, öbür yandan, kanımızca çıkarılmasının temel nedeni olarak, iş savaşını araçları ve işçi-işveren uyumsuzluğunun çözülmesi konularında yasaklayıcı ve devlete "biricik uyumsuzluk çözücü aktör" konumu kazandıran otoriter bir düzenleme yapmış, böylece de, deyim yerindeyse, devleti çalışma yaşamının "tek efendisi"ne dönüştürmüştür.

İstibdat döneminde seslerini kimseye duyuramamış olan Şirket-i Hairyeye işçilerinin anlatımıyla "devri nes'ud-u hürriyet ve adalet"ten, Türk Sendikacıları işçilerinin anlatımıyla da "feth-i hürriyet"ten yararlanılarak kendiliğinden ve örgütsüz eylemler niteliği taşıyan "ilan-ı hürriyet grevleri" ile açılan ve dönemin CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in anlatımıyla çalışma yaşamını "yeni rejiminizin istediği ahenk ve çalışma yoluna" sokmayı, "yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı" örmeği, "sınıflılık çurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını silip süpürmeyi" amaçlayan bir rejim yasası olan 3003 sayılı İş Yasası ile sona eren 1908-1936 dönemini kapsayan işçi ve sendika tarihine ilişkin araştırmalarda keşif sorunu ve dokümantasyon sorunu konusundaki görüşlerini üç başlıkta sunmaya çalışacağım.

Önce, yapılacak yeni araştırmalar için taşıdığı önem dolayısıyla, arşiv konusundaki yasal düzenlemeler ile "imhacı" yönetsel tutum ve uygulamalara değineceğim. Kuşkusuz, bu konudaki açıklamalar, 1936 sonrası

dönem dönemler için de geçerlidir.

İkinci olarak, 1908-1936 dönemine ilişkin işçi ve sendika tarihi konusundaki araştırmalarla ilgili bazı saptamalar yaptıktan sonra, yeni araştırmalarda öncelik verilmesi gereken noktalar hakkındaki görüşlerimi belirteceğim.

Son başlıkta ise, yeni kaynaklara ulaşma konusunda neler yapılabileceği ve yapılması gerektiği konusu üzerinde duracağım.

I. ARŞİV SORUNUNUN YASAL BOYUTU VE İHRAÇ YÖNETSEL TUTUMLAR

Cumhuriyet Türkiye'sinde arşive ilişkin olarak 1934, 1935 ve 1938 yıllarında üç kez yasal düzenleme yapılmıştır. Çok yeni olan birincisi bir yana bırakılacak olursa, ilk iki düzenleme uygulamaya getirilememiş, öngörülen kuralların uygulanması ertelenmiştir.

19 Eylül 1934 tarihli ve 2/1282 sayılı Resmî Evrak ve Defterlerden Müzumsuz Olanların Yok Edilme Tarzı Hakkında Nizamname¹, saklanacak yada yok edilecek belgelerin sağlıklı biçimde belirlenmesine olanak verecek somut ve güvenilir ölçütler getirememiştir. Daha sonra, yapılan bu düzenlemenin kimi bölümleri doldurulmuş ise de, bunun yeterli, güvenilir ve uygulanabilir nitelik taşımadığı anlaşıldığından, 1937 yılında çıkarılan bir kararname ile uygulanması ertelenmiş ve çeşitli ülkelerde uygulanan modern arşiv yöntemlerinin incelenmesinden sonra Türk Tarih Kurumunca yeni bir proje hazırlanıncaya değin resmî evrak ve defterlerin hiçbir biçimde yok edilmemesi öngörülmüştür.

1 Arşiv ile ilgili yasal düzenlemeler konusunda daha geniş bilgi için bkz: A. Fikret Ar, Arşivlerin Organizasyonu Hakkında Araştırma Raporu (Çöğeltme), TODAİE Yayını, Ankara, 1971; İsmet Bınarık, Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1980; Bahaddin Aşkan, Geleceğin Rehberi Arşiv ve Arşivcilik, T.C. Başbakanlık Yayını, Ankara, 1985.

Ne var ki, somut ve bilimsel ölçütlere dayannaksızın ve konunun uzmanı olmayan kişilerin oluşturacağı kurulların elyordamıyla gerçekleştirileceği bu uygulamanın ertelenmesine karşın, 1940 ve 1941 yıllarında Adalet ve Maliye Bakanlıklarına kimi belgeleri yoketme olanağı veren iki kararname çıkarılmıştır. Bunlardan birincisi, yani korunmasında zorluk çekilen ve tarihi kıymeti bulunmayan Adliye Vekaletinin çok eski yıllardan kalmış ve hükümleri sakıt olmuş kanunlarla, yine eskiden kalma ve eski harfli fersüdeleşmiş (yıpranmış, eskimiş) risalelerin ve diğer Vekaletlerle Divan-ı Muhasebatın buna benzer evrak ile hesap işlerine ait diğer evrakın yokedilmesine ilişkin kararnamedir ki, bunlarla Türkiye toplumsal tarihini en azından dolaylı biçimde ilgilendirebilecek birçok belgenin yokedilmiş olması olasılığı yüksektir.

Arşiv konusundaki ikinci yasal düzenleme, 1934 tarihli Tüzük'ün 1937'de ertelenmesinden ancak yirmi yıl kadar sonra yapılmıştır. Ne var ki, 26 Mart 1956 tarihli ve 6696 sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vessikin İhhası Hakkındaki Kanun başlıklı bu yasanın uygulanması, 1959 yılından başlayarak her yıl Bütçe Yasasına konulan "6696 sayılı yasa hükümleri bu bütçe yılında uygulanmaz" yolundaki bir madde ile sürekli biçimde ertelenmiştir. Ancak bu erteleneye karşın kimi kuruluşlar, yine Bütçe Yasasına eklenen bir madde ile, bu yasaya bağlı olmaksızın hasırlayacakları yönetmelikler çerçevesinde evrak ve vesaiiki yoketme konusunda özel yetki almıştır. Bu özel yetkiler öylesine bilinçsiz, değerbilmez ve sorumsuz bir biçimde kullanılmış olmalı ki, 6696 sayılı yasanın askıya alındığı yıllarda, Başbakanlık genelgeler çıkararak kamu kurum ve kuruluşlarının "işhacı tutum"una engel olmak istemiştir. Ancak, gerek arşiv yasasının çıkarılmasına değin resmi işlenmiş her çeşit evrak ve defterlerin hiçbir biçimde yokedilmesine, bozulmasına ve elden çıkarılmasına meydan verilmesini öngören bu genelgelerin, gerekse 1975 tarihli Devlet Arşiv Yönetmeliğinin "arşiv malzemesi" ile "arşivlik malzeme"nin devlet malı gibi korunmasını ve bunları her türlü zarara uğratanlar

hakkında devlet malına zarar verenler gibi cezai kovuşturma yapılmasını öngören karalları, bu konuda hiç de etkili olmamıştır. 6396 sayılı yasanın çıkarılmasından önceki yıllarda olduğu gibi "inhacı tutum" sürmüş Türkiye toplumsal tarihinin tüm yönleriyle bilinmesi açısından değer biçilemeyecek birçok belge, ya titin ve özenli bir ayıklama yapılmaksızın SEKA'ya jollanmış ya da araştırmacılara kapalı olarak, içinde buldukları son derece elverişsiz koşullarla çürüme, bozulma ve yararlanılamayacak duruma gelerek sonunda yokolma yada yokedilme biçimindeki acı yazgısıyla başbaşa bırakılmıştır.

Bu "inhacı tutum"un tanık olduğumuz örneklerinden biri Çalışma Bakanlığı arşividir.² Aralarında Bakanlığın kuruluşundan önceki yıllara (İş ve İşçiler Bürosu ile İş Dairesi dönemlerine) ilişkin olanların da bulunduğu kâğıt, belge, kitap, rapor, yazı, dosya vb türden sayısız evrak ve belge, bir garaj köşesine gelişigüzel ve bir hurda yağanana andırarcasına bırakıldıktan sonra, hiçbir ayırım ve ayıklama yapılmaksızın SEKA'ya gönderilmiştir. Büyük bir olasılıkla, bu belgeler arasında Bakanlığın kuruluşundan sonraki yıllara ilişkin olanları da vardı. İnhacı tutumun en acımasız örneklerinden birinin işçi ve sendika hareketi tarihi yönünden son derece önem taşıyan bir alanda yaşanmış olması, kaçınılmaz büyük bir talihsizliktir. Sanıyorum ki, yalnızca 1936 öncesi yılların değil, 1936 sonrasında ve hatta yakın tarihin, yani 1963 yasalarıyla kurulan toplu iş ilişkileri düzeninin yasal çerçevesinin oluşmasının da birinciel kaynaklar ve belgelerle incelenmesi, ne yazık ki olanak dışıdır.

2 Necut Gülmez, Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi) TODAİE Yayını, Ankara, 1983, s.vi.

İnhacı tutumun toplumsal tarihimizi yakından ilgilendiren öteki iki örneği de, CHP arşivi ile TÜRK-İS'in arşividir. Bu arşivler de, basında yer alan haberlerden anlaşıldığına göre, hiçbir ciddi ve özenli bir ayırın ve ayıklama işlemlerinden geçirilmeksizin SEKA'ya gönderilmiştir.³

Arşiv konusundaki son yasal düzenleme, 15.3.1988 tarihli ve 316 sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile yapılmıştır. Bu Kararnameye dayanılarak kabul edilen ve daha önce kimi kuruluşlarca özel inha yetkisi almak için çıkarılmış olan yönetmelikleri yürürlükten kaldıran Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik de, konuyu çeşitli yönleriyle daha ayrıntılı olarak düzenlemiştir.⁴

Beş kuruluş (Cumhurbaşkanlığı, TBMM, Genel Kurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı ve MİT) dışında, tüm kamu kurum ve kuruluşlarını kapsayan 316 sayılı KHK, "arşiv malzemesi" için 1975 tarihli yönetmeliğin öngördüğü süreyi kısaltmıştır. KHK'ye göre, "en son işlem tarihi üzerinden otuz yıl geçmiş veya üzerinden onbeş yıl geçtikten sonra kesin sonuca bağlanmış" malzeme ve belgeler, arşiv malzemesidir.

KHK, kapsamına aldığı kurum ve kuruluşlara arşiv malzemesi ile arşivlik malzeme için ayrıntısı Yönetmelik'te gösterilen kimi yükümlülükler getirmiştir. Bu belgeleri "her türlü zararlı tesir ve unsurlardan korunak" ve "asli düzenlerine göre tasnif edip saklanak"la yükümlü olan kurum ve kuruluşlar, bunları belli bir süre sonra Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne teslim etmekle de görevlidirler. Bu son yükümlülükle, önce Birimler ve sonra da Kurumlar düzeyinde Yönetmeliğe uygun olarak ayırın, ayıklama ve tasnif işlemleri yapılan belgelerin, Birim arşivindeki 1-5 yıllık saklama süresini doldardıktan sonra Kurum arşivine ve Kurum ar-

3 Milliyet Aktüalite, 9 Mayıs 1982, s.7.

4 Resmî Gazete, 4 Nisan 1988, Sayı:19775 ve Resmî Gazete, 16 Mayıs 1988, Sayı:19816.

şivindekil0-14 yıllık saklama süresi sonunda da Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne verilmesi öngörülerek, hizmetin merkezileşmesi amaçlanmaktadır. Nitekim, 3056 sayılı ve 19.10.1984 tarihli yasayla Başbakanlığın ana hizmet birimlerinden biri olan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne verilen görevler arasında, "çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ile özel kişiler elinde bulunan arşiv malzemesini saptamak ve toplanak" ile "kamu kurum ve kuruluşlarının arşivlerinde ayıklama, saklama ve yoketme işlemlerini denetlemek" görevleri de bulunmaktadır.

Özetlemekle yetindiğimiz son yasal düzenlemelerin işlerlik kazanması ve dolayısıyla araştırmacıların MKK kapsamındaki kurum ve kuruluş arşivlerinden yararlanması uzunca bir zaman alacaktır. Herşeyden önce, söz konusu kurum ve kuruluşların 16 Kasım 1983 tarihine değin, Genel Müdürlüğe teslim etmedikleri arşiv malzemesi ile arşivlek malzeme hakkında, arşiv hizmet ve faaliyetlerini düzenlemek ve yürütmek, tasnif usul ve esaslarını göstermek üzere kendi yönetmeliklerini yayımlayacaklardır. Birimler ve Kurumlar düzeyinde yapılacak yıllar alacağını sandığımız işlemler, ancak bundan sonra başlayacaktır. Bu işlemler tamamlanmadıkça, eldeki belgelerden yararlanmak, arşivler araştırmacılara açık olsa bile son derece güç ve zaman alıcı bir iş olacaktır. Üte yanısıra, gerek Genel Müdürlükten, gerekse kurum ve kuruluşlar elindeki araştırmaya açık arşiv malzemesinden yerli ve yabancı gerçek ve türel kişilerin yararlanması, yükümlülükleri, arşiv malzemesi örneklerinin verilmesi usul ve esasları, Bakanlar Kurulunca saptanacaktır.

Sonuç olarak, son yasal düzenleme ile, eğer geçmiş yıllarda olduğu gibi uygulanması ertelenmezse, arşiv belgelerinin bilgisiz, bilinçsiz ve değerbilmez kişiler elinde yokedilmesine karşı iyimser olunabilecek bir çerçeve oluşturulmuş ve konuya daha ciddi olarak sahip çıkılmıştır. Ancak, belirttiğim gibi bu çerçeveye kısa sürede işlerlik kazandırılarak arşivlerden yararlanılması konusunda yakın dönem için iyimser olmak oldukça güç görünmektedir.

II. DÖNEMİ KAPSAYAN ARA TIRMALARA İLİŞKİN KİMİ SAPLAMALAR

"Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)" adıyla beş yıl önce yayınlanan kitabımın Sunuş'una şu sözlerle başlamıştım:

"Türkiye'de işçi-işveren ilişkilerinin tarihsel gelişimi konusunda birinci elden kaynaklara ve belgelere dayanan bilimsel araştırmaların yok denecek kadar az olduğu bir gerçektir. Bunun sonucu olarak da, son yıllarda yoğunlaştığı görülen tarihçe ile ilgili çalışmaların büyük bir çoğunluğu, gerçekte sınırlı sayıda ki ilk elden kaynaklara dayalı çalışmaların bilgilerini aktarmak ya da yorumlamak durumunda kalmaktadır."

Gerçekten, içinde sonraki yıllara ilişkin bilgiler içerenlerinin de bulunduğu 1908-1936 dönemini kapsayan işçi hareketi ve sendika tarihi konusunda birinciel kaynaklara ve çoğunlukla da başta gazeteler olmak üzere dönemin süreli yayınlarına dayanan kitap ve makale biçimindeki araştırmaların sayısı çok sınırlıdır. Her birini ayrı ayrı değerlendirmenin söz konusu olmadığı bu nitelikteki araştırmaların nicel yetersizliği yanısıra,⁵ işçi-işveren ilişkileri tarihinin temel kaynağı niteliği kazanan ve hemen her çalışmada yollanmada bulunulan ikisinin, kaynakça yönünden de yeterli olduğu söylenemez.⁶ Bu düşüncem, birincisi

5 Buna karşılık, dönemi kapsayan siyasal tarih ile iktisat tarihi konularında, işçi ve sendika hareketi tarihine oranla, birinciel kaynaklara ve belgelere dayanan daha çok sayıda araştırma vardır.

6 Örneğin İktifü Erişçi'nin hemen her çalışmada başvurulan 1951 yılında yayınlanan kitabı, metin olarak yalnızca 28 sayfadan oluşmaktadır. Yazar, yüzyıllık bir zaman kesitini ele aldığı kitabının başlığına, kısalığının bilincinde olduğu içindir ki "Özet Olarak" sözcüklerini de eklemiştir. Öte yandan, Erişçi'nin kitabında toplam altmışaltı dipnot bulunmaktadır. Ancak bunların üçte birinden çoğu, herhangi bir kaynak göstermeksizin yapılan ek açıklamalara ilişkindir. Birinciel nitelikli sayılabilecek süreli yayınların sayısız, çok sınırlı ve saptayabildiğimiz kadarıyla toplam dipnot sayısının altıda birinden azdır. Bir başka nokta da, kimi grevler ile adlarıyla verilen kimi işçi derneklerinden de, hiçbir kaynak göstermeksizin söz edilmiş olmasıdır (s.15, 16, 18-19 ve 22).

1935, ikincisi de 1951 yılında yayımlanan Hüseyin Avni (Şanda)'nin⁷ ve Lütfü Erişçi'nin⁸, gerçekte bir makale boyutunu aşmayan kitaplarına küçümsediğim biçiminde anlaşılmalıdır. Tersine, bu saptamadan yola çıkarak bir başka noktayı vurgulamak istiyorum. O da, işçi hareketi ve sendika tarihine ilişkin ilk (ve sonraki) araştırmaların, asıl işlevi bu konuları araştırıp yayınlamak olan üniversiteler dışından çıkmış ve uzun yıllar (ve hatta günümüzde de) üniversitelerde bu iki küçük çalışmanın yetersizliğini giderecek daha ayrıntılı ve bilimsel araştırmalar yapılamamış olmasıdır.⁹

Böylece, 1908-1936 dönemini kapsayan işçi hareketi ve sendikacılığın tarihi konusundaki araştırmaların gerek sayısı, gerekse kaynakçaları yönünden yetersizliği, vurgulanması gereken birinci noktayı oluşturmaktadır. İkincisi ise, söz konusu araştırmaların çok büyük bir çoğunluğunun üniversite dışında gerçekleştirilmiş, dolayısıyla üniversitenin eline sahip çıkmamış olmasıdır. Bu saptamayla bağlantılı olarak, Türkiye toplumsal tarihi bağlamında işçi ve sendika hareketi tarihinin araştırılması ve yazılması konusundaki bilimsel ve ciddi bir girişimi bu kez yalnızca üniversite dışından değil Türkiye dışından, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE)'nden gelmiş olması ve konuyu tartışacak Türk bilim adamları ile araştırmacı ve uzmanların neredeyse tümü

7 Hüseyin Avni (Şanda), 1908'de Enebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar, İstanbul, 1935.

8 Lütfü Erişçi, Türkiyede İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak) İstanbul, 1951.

9 Bu konuda, birinciel kaynakların daha geniş biçimde kullanıldığı sistematik ve bilimsel ilk araştırma sayılması gereken Oya Sencer (Şanda)'nin çalışmasının ise, üniversite içinde ve akademik anaçla bağlantılı olmasına karşın bu yönden sonuçlandırılmamış olması, o yıla kadar Türkiye'deki görece özgürlük ortamı içinde bile üniversitelerin bu tür konulara el atanlara karşı yeterince demokratik davranmamış olmasını göstermesi yönünden düşündürücüdür.

üniversite dışından olması yada üniversiteden koparılmış bulunması, bu gibi konuların üniversiteler içinde ele alınması¹⁰ yolundaki bir rastlantı sayılamayacak tutunun son halkasını oluşturmaktadır. Kanımca USSE'nin bu girişimi, öncelikle bu nedenle kutlanmaya değer.

1936 öncesinin işçi ve sendika hareketi tarihine ilişkin araştırmalar içerik ve ağırlıklı olarak ele aldıkları konular yönünden topluca ve genel çizgileriyle değerlendirilecek olursa, kanımca bundan sonra bu alanda yapılacak araştırmalarda öncelik verilmesi gereken konuların ortaya konulmasına da yardımcı olabilecek şu saplama yapılabilir: İşçi-işveren ilişkilerinin gerek Meşrutiyet'i, gerekse Cumhuriyet'i izleyen yıllarının hukuksal bağlamı, hem hazırlık ve oluşum süreci ile bu süreç çerçevesinde üretilip yürürlüğe konulan kurallar, hem de bu kurallara egemen olan resmi yaklaşım ve ideolojiler yönünden birinciel kaynaklara ve belgelere dayanarak, içinde oluştukları ekonomik ve siyasal bağlamlar çerçevesinde önemli ölçüde açıklığa kavuşturulmuştur. Buna karşılık çalışma ilişkileri sisteminin örgütlenme ve eylem boyutu için benzer bir saplama yapmak olansıklı görünmemektedir. Başka bir anlatımla, 1908-1936 dönemine ilişkin olarak sistemin hukuksal çerçevesi konusunda bilinenler bilinmeyenlerden daha çok iken, kanımca özellikle işçi örgütlenmesi ve eylemleri konusunda henüz bilinmeyenler bilinenlerden daha çoktur. Bu görüşümün temel nedeni, II. Meşrutiyet'i izleyen yılların, Kurtuluş Savaşı döneminin ve Cumhuriyet sonrası yılların işçi ve sendika hareketi konusundaki önemini küçümsemediğim bilgilerimin temelinde yerli (Osmanlı ve Türk) basına dayalı olması ve özellikle de bu konuda henüz aşağıda değineceğim arşivlere dayalı birinciel bilgilerden yoksun oluşumuzdur.¹⁰

10 Kuşkusuz, bu genel saplamanın önemli ve değerli istisnalarından biri, George Haupt ve Paul Dumont'un araştırmasıdır (Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler, Gözlem Yayını, İstanbul, 1977).

III. YENİ KAYNAKLARA NASIL ULAŞILABİLİR ?

İşçi ve sendika tarihi alanında eldeki araştırmaların bilgi ve verilerini yinelenenin ötesinde, gerek değişik görüşlerin öne sürüldüğü, gerekse yeterince aydınlatılamamış konularda sağlıklı ve güvenilir bilgiler içeren yeni ve belgesel kaynaklara büyük bir gereksinme duyduğumuza kuşku yoktur.

Yukarıda da belirttiğim gibi, eldekileri birinciel kaynaklarla desteklenerek zorunda olduğumuz alan, öncelikle işçilerin çeşitli biçimlerde geçici yada sürekli olarak örgütlennmeleri ve gösteri, yürüyüş, grev vb eylemleri ile ilgilidir. Bir örnekle açmak gerekirse, 1890'lı yılların ortasında kurulan ve 1908 Ağustos'unda Osmanlı Terakki Cemiyeti adıyla yeniden canlandırılan Osmanlı Amele Cemiyeti konusundaki bilgilerimizin (eğer yanlışlıyorsam) tek kaynağı, Ağah'ın kaynağını bilmediğimiz Aydın-lık'ta yayınlanan konferansında yaptığı açıklamalardan ibarettir. Yine, Kurtuluş Savaşı döneminin grevleri, işçi örgütlenmesi ve sol siyasal partilerle ilişkileri konusundaki bilgilerimizin kaynağı da, özellikle grevler konusunda, temelde sınırlı sayıda süreli yayınlardır.

Kanımca, 1908-1936 döneminin (ve 1908 öncesinin) işçi ve sendika hareketi tarihi konusunda sınırlı ve belge niteliği taşımayan kaynaklara dayalı bilgilerimizin, henüz taranmamış yerli süreli yayınlar yanı sıra, dönemin özellikle Avrupa sol basını taranarak da desteklenmesi gerekir. Bunun, salt kaynak yetersizliğinin öncelikle söz konusu olduğu alanlar ve zaman kesitleri için değil, aynı zamanda görece olarak daha geniş yerli basının tarandığı "ilan-ı hürriyet grevleri" konusunda da gerekli olduğunu düşünüyorum, varolan bilgilerimize yenilerini katmasına inanıyorum.

11 Örneğin 1845 Polis Nizamı'nın 12 nci maddesinin maddi temelleri olduğu konusunda olduğu gibi.. (Bu konuda bkz: Mesut Gülmez, "İşçi Sorunu ve Polis Mevzuatı: Fransa Örneği ve Polis Nizamı'nın 12 nci Maddesi", Anne İdaresi Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, Mart 1984, s.115

Kuşkusuz, 1908-1936 döneminin işçi ve sendika hareketi tarihini tüm yönleriyle aydınlığa çıkarmak için yerli ve yabancı süreli yayınların taranması yeterli olamaz. Bu konudaki güvenilir bilgilere ancak arşiv belgeleriyle ulaşılabileceğine kuşku yoktur. "İşçi sorunu"nu bir "toplumsal sorun" olarak değil "polis sorunu" olarak değerlendirmeye geleneğinin bulunduğu bu dönemde, Cumhuriyet öncesi yıllar için, özellikle işçi örgütlenmesi ve grevler açısından başta Zaptiye Nezareti olmak üzere Dahiliye ile Ticaret ve Nafia Nezaretleri arşivlerinin bilinmeyen birçok noktayı açıklığa kavuşturacak bilgiler içerebileceğini düşünüyorum. Ancak, Osmanlı Nezaret arşivlerinin henüz tasnif edilerek araştırmacılara açılmamış olması, bu önemli kaynaktan yakın dönemde yararlanılmasını olanaksız kılmaktadır.

Cumhuriyet sonrası yılların işçi örgütlenmesi ve eylemleri konusunda yeni ve daha ayrıntılı bilgilere ulaşabileceğimizi düşündüğüm çok önemli bir başka kaynak da, bugüne değin bu alanda hemen hemen hiç yararlanılmadığını sandığım Emniyet Genel Müdürlüğü arşividir. Bu aşanada edindiğim sınırlı bilgiler çerçevesinde, yararlanılması elde edilmesinin oldukça güç olacağını düşündüğüm özel imne bağlı olan, ancak bildiğim kadarıyla işçiler ve başka çalışanlarca kurulan çeşitli örgütlerin (cemiyet, birlik, dernek, sendika, kulüp vb) herbirinin dosyasının bulunduğu ve daha önemli, yakasını "inhacı tutum"dan kurtarabilen Emniyet Genel Müdürlüğü arşivi, kanımca yeni kaynaklar üretme açısından son derece önem taşımaktadır. Özellikle, işçi örgütlenmesinin dönemlere göre ve yöresel olarak gelişimi ve dağılımı, örgütlerin niteliği, eylem ve etkinlikleri, siyasal iktidarlarca izlenen tutum ve politikalar gibi konularda son derece önemli ve yeni bilgiler içerdiğini sandığım bu kaynaktan yararlanma konusunda, geçmişte sonuçsuz kalan bir girişimime karşın, bugün kişisel olarak daha iyimser olmak istiyorum. Bunun bir nedeni de, yukarıda özetlediğim arşive ilişkin son yasal düzenlemenin,

Emniyet Genel Müdürlüğü'nü, arşiv malzemesi ile arşivlik malzemeyi saklama, ayıklama ve yoketme işlemleri kendi (özel) mevzuatına bağlı olan kurum ve kuruluşlar arasına almamış olmasıdır.

Özellikle işveren çevrelerin işçi ve sendika hareketine ilişkin görüşlerinin açığa çıkarılması açısından, belgelerin saklanıp korunduğu ve dolayısıyla da bir arşiv oluşturulduğu konusunda herhangi bir bilgi sahibi olmamakla birlikte, yararlanılması yollarının araştırılmasında yarar gördüğüm bir başka kaynak, Ticaret ve Sanayi Odaları arşivleridir. Bu bağlamda, İstanbul, İzmir, Zonguldak, Eskişehir, Adana ve Samsun vb Ticaret ve Sanayi Odaları arşivlerinin yeni kaynaklara ulaşma açısından kimi belgeler içerebileceği düşünülebilir.

1908-1936 döneminin işçi ve sendika hareketi konusunda yararlanılmasını zorunlu gördüğüm kaynaklardan biri de, yabancı ülkelerin Dışişleri arşivleridir. Özellikle Fransa, Almanya, İngiltere, Belçika ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlıkları arşivlerinde, bu yıllarda ülkemizde görevli diplomatların işçi ve sendika hareketine ilişkin yazı ve raporlarına rastlanabileceğini düşünüyorum.¹²

Bizi yeni bilgilere ulaştıracak son bir kaynak olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) arşivine değinmek istiyorum. Gerçekten, yöneticilerinin, Türkiye'nin üyeliğinin gerçekleşmesinden çok önce Lozan Sözleşmesi görüşmelerinin başladığı andan itibaren ülkemizle ilişkiler kurmak ve yeni devletin toplumsal mevzuatının hazırlanmasında yardımcı olmak istediği UÇÖ arşivi, özellikle işçi-işveren ilişkilerinin yasal çerçevesinin oluşunun uluslararası boyutları ve dış etkilere açısından son derece önemli belgeler içermektedir. UÇÖ arşivinde 1985

Bakanlığı
12 Nitekin Şehmus Güzel, Fransa Dışişleri/arşivinde bulunduğu 1908 grevlerine ilişkin iki raporu yayınlamıştır ("1908 Grevleri-İki Rapor", Yayıt, 46'1, Ekim-Kasım 1993, s.45-47).

ve 1987 yıllarında yaptığım araştırma sonuçlarını, Dışişleri Bakanlığımız arşivinde yapmayı düşündüğüm araştırma ile bütünleştirerek kısa süre içinde yayımlayabilmek en büyük dileğimdir.¹³

---

13 Bu belgelerden 1936 İş Yasası'nın hazırlık çalışmaları ile ilgili olan kizilerine bir yazıda değinmişim (Mesut Gülmez, "1936 İş Yasası'nın Hazırlık Çalışmaları", Sosyal Siyaset Konferansları, İÜ İktisat Fakültesi, XXXV-XXXVI. Ktaylorlar, 1987, s. 134-139).